

PUBLIC ADMINISTRATION

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК [331.25.021.8:368.914](477)

ФОРМУВАННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Наталія Зеленко¹; Василь Зеленко²

¹Національний університет «Львівська політехніка»,
Львів, Україна

²Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

Резюме. Вже понад тридцять років проблема досягнення адекватного рівня пенсійних виплат громадян України і надалі залишається вкрай актуальною. На жаль, соціально-економічна та військово-політична кон'юнктура сьогодення вказують лише на погіршення факторів впливу на національну систему пенсійного забезпечення. Проведено аналіз негативних чинників впливу на систему пенсійного забезпечення, зокрема на солідарну складову. Відтак, за останні роки демографічна ситуація в Україні тільки погіршилась, оскільки поряд із природними процесами депопуляції населення триває посилена трудова міграція за кордон, яка із початком війни, на жаль, доповнилась ще й хвилями біженців. Процеси детінізації економіки, зокрема ринку праці, також відбуваються доволі повільно та непослідовно. У деяких секторах неформально зайнятими можуть бути близько половини працівників. Темпи економічного зростання, розвиток інструментів фінансового сектора також не були надто обнадійливими останніми роками. Відтак, вказується, що усі ці чинники справляють вкрай негативний вплив на функціонування солідарної пенсійної системи, ба-більше, для її фінансової стабільності щороку перерозподіляється значна частка коштів із державного бюджету. Однак, не зважаючи на такі суттєві фінансові витрати, рівень адекватності виплат для більшості пенсіонерів є вкрай низьким. Відзначено, що одним із дієвих варіантів покращення рівня пенсійного забезпечення громадян є запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, яка за своїм змістом призначена: по-перше – здійснити доповнення до пенсійних виплат учасникам, а по-друге – диверсифікувати ризики матеріального зубожіння таких осіб у старості. Проаналізовано існуючий сценарій запровадження такого накопичувального складника та відповідний урядовий законопроект. Виокремлено основні переваги пропонованої системи обов'язкової пенсійної капіталізації, а також вказано на основні загрози, які можуть виникнути у разі її впровадження. В первісному вигляді. За результатами аналізу зроблено відповідні висновки та рекомендації.

Ключові слова: солідарна та накопичувальна пенсійні системи, пенсійні внески, активи, інвестиційний дохід, учасники, виплати.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.091

Отримано 01.06.2022

UDC [331.25.021.8:368.914](477)

FORMATION OF ACCUMULATIVE COMPONENT OF GENERAL MANDATORY STATE PENSION INSURANCE AS A DIRECTION OF PENSION SYSTEM REFORM

Natalia Zelenko¹; Vasyl Zelenko²

¹Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

²Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Summary. For more than thirty years, the problem of achieving an adequate level of pension benefits for citizens of Ukraine remains extremely relevant. Unfortunately, the current socio-economic and military-political situation indicates only a deterioration in the factors influencing the national pension system. The article analyzes the negative factors influencing the pension system, in particular the solidarity component. Thus, in recent years, the demographic situation in Ukraine has only worsened, as along with the natural processes of population depopulation, labor migration abroad continues, which, unfortunately, was supplemented by waves of refugees with the beginning of the war. The processes of de-shadowing of the economy, in particular the labor market, are also rather slow and inconsistent. Thus, in some sectors, about half of the workers may be informally employed. The pace of economic growth and the development of financial sector instruments have also not been very encouraging in recent years. Therefore, it is pointed out that all these factors have an extremely negative impact on the functioning of the joint pension system, moreover, for its financial stability, a significant share of funds from the state budget is redistributed annually. However, despite such significant financial costs, the level of adequacy of benefits for most retirees is extremely low. It is noted that one of the effective options to improve the level of pension provision of citizens is the introduction of a mandatory funded pension system, which in its content is designed: first – to supplement pension benefits to participants, and secondly – to diversify the risks of material impoverishment of such persons old age. The article analyzes the existing scenario for the introduction of such an accumulative component and the relevant government bill. The main advantages of the proposed system of mandatory pension capitalization are highlighted, as well as the main threats that may arise if it is implemented in its original form. Based on the results of the analysis, appropriate conclusions and recommendations were made.

Key words: solidary and accumulative pension system, pension contributions, assets, investment income, participants, payments.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.091

Received 01.06.2022

Постановка проблеми. Питання забезпечення гідних пенсійних виплат в старості є однією з найактуальніших проблем нашого суспільства. Саме завдяки пенсійному забезпеченню здійснюється матеріальна підтримка непрацездатних громадян при досягненні пенсійного віку, чисельність яких станом на 2022 р. в Україні становить 10,8 млн осіб. На жаль, солідарна пенсійна система на сьогодні не забезпечує відповідного рівня виплат людям похилого віку, потребує постійних дотацій з держбюджету та є вкрай чутливою до негативного впливу чинників зовнішнього середовища, зокрема складної економічної, демографічної, соціальної та військово-політичної кон'юнктури, що склалась в Україні. Відтак, запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні є одним із першочергових кроків, який зможе забезпечити підвищення рівня виплат пенсіонерам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні присвячені праці Н. Похил, М. Мицай, Т. Козак, Н. Сاینчук та інші.

Як зазначає Н. Похил, запровадження другого рівня пенсійної системи повинно вирішити проблему низьких пенсій і надати можливість громадянам отримувати пенсії, що відповідали б їх заробіткам у період трудової діяльності.

З цим погоджується М. Мицай, яка наголошує, що основними тенденціями удосконалення права на пенсійне забезпечення є розроблення стратегії щодо комплексної пенсійної реформи як базисної складової реформування системи соціального захисту.

На думку Т. Козак, діюча пенсійна система України (солідарна система) завдяки негативному демографічному показнику є надзвичайно дотаційною та ледве вирішує перше завдання – мінімальний пенсійний захист громадян. Третій рівень пенсійного забезпечення практично не діє, тому необхідне реформування пенсійної системи шляхом введення в дію накопичувальної та індивідуальної систем пенсійного забезпечення.

Н. Саїнчук, звертаючи увагу на вирішення стратегічних проблем пенсійного забезпечення, зазначив доцільність розвитку накопичувальної та недержавної системи пенсійного забезпечення, де громадяни зможуть самостійно відкладати кошти на власну забезпечену старість.

Метою дослідження є виокремлення переваг та недоліків від упровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні через призму аналізу механізму його функціонування, розроблення відповідних висновків та рекомендацій.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розглянути основні особливості запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні; розкрити механізм функціонування другого рівня пенсійної системи; визначити та проаналізувати переваги й недоліки від запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні, подати відповідні висновки та рекомендації.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз, синтез, аналогія, комплексний підхід, статистичний метод.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням пенсійних систем є гарантування адекватних, прийнятних і стабільних доходів після виходу на пенсію для запобігання зубожінню населення похилого віку.

В Україні процес реформування пенсійної системи завжди був надто політизованим, що призвело до непослідовних дій та незадовільних результатів у довготерміновій перспективі. Жодному з українських урядів не вдалося досягти забезпечення гідного рівня життя людям похилого віку. Хронічний дефіцит ПФУ (розрив між пенсійними зобов'язаннями перед пенсіонерами та доходами, продовжує загрожувати економічній стабільності держави сьогодні та відкладає на другий план необхідні інвестиції в охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру й оборону тощо.

В українському контексті додаткові виклики, які загрожують стабільності пенсійної системи, спричинені: млявою динамікою економічного зростання, підвищеною трудовою міграцією за кордон, складною демографічною ситуацією, існуванням великого «тіньового» сектора й, відповідно, дефіцитом пенсійних внесків, недостатнім рівнем розвитку фінансових ринків для безпечного та надійного інвестування пенсійних заощаджень, і загальною думкою більшості населення про те, що лише держава несе відповідальність за забезпечення гідної старості людини.

Криза пенсійної системи назривала вже давно. Наразі в Україні працює лише перший та третій рівень пенсійної системи. При цьому третій рівень, який передбачає добровільне недержавне пенсійне забезпечення, коли людина самостійно накопичує собі на пенсію, не користується популярністю. Адже кількість вкладників станом на 30.06.2021 року становила 86,2 тис., з яких більша частина – це фізичні особи – 84,1 тис. (97,6%). А це менше 1%. Порівняно з аналогічним періодом 2020 року цей

показник збільшився на 13,1% (10,0 тис.). Однак і надалі спостерігається факт незначної охопленості населення недержавним пенсійним забезпеченням [5].

Відтак, станом на 2022 р. головним джерелом доходу для майже 10,8 мільйонів українських пенсіонерів є державна солідарна пенсійна система (1-й рівень), система яка фінансується на засадах обов'язкової участі та солідарності, тобто її адміністрування здійснює ПФУ. Однак при існуючому співвідношенні працюючих громадян (платників ЄСВ) до пенсіонерів (1:1), казати про потенційну можливість солідарної системи забезпечити гідні пенсійні виплати очевидно не слід, адже прогнози щодо демографічних тенденцій залишаються невтішними й надалі.

За розрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, у 2050 році внески до Пенсійного фонду робитимуть 9,7 млн працівників, яким доведеться утримувати 11,7 млн пенсіонерів, тобто демоекономічне навантаження з роками лише зростатиме й становитиме 1:1,2 [7].

Щодо розміру пенсійних виплат, то в умовах сьогодення з загальної чисельності пенсіонерів 4 мільйони отримують мінімальну пенсію, ще 2 мільйони отримують на рівні прожиткового мінімуму, і ще 2 мільйони отримують 40% від мінімальної заробітної плати [8]. Все це свідчить про низький рівень життя наших пенсіонерів та низький коефіцієнт заміщення доходів громадян. Зараз цей показник є на рівні 33%, що вже є доволі невтішним, однак за прогнозами зберігається тенденція до його зниження: у 2025 р. – на рівні 23,1%, у 2030 р. – 24,3%, у 2040 р. – 26,0%, у 2050 р. – 26,9% [3].

За даними Міністерства фінансів бюджет Пенсійного фонду в 2022 році заплановано в розмірі 531,2 млрд грн, у т.ч. підтримка з держбюджету – 200,6 млрд грн. (за умов військової агресії показники можуть змінитись). Це лише засвідчує недовість солідарного рівня пенсійного забезпечення. Адже щорічно бюджет ПФУ є дефіцитним та потребує дотацій з державного бюджету [1]. Наведені факти й прогнози демонструють необхідність і нагальність запровадження обов'язкового другого рівня пенсійної системи – накопичувального пенсійного забезпечення, оскільки існування першого та третього рівнів не дозволяють сформувавши гідний рівень пенсійних виплат.

Як обіцяє уряд, запуск другого рівня відбудеться у 2023 р. у кілька етапів. Механізм сплати пенсійних внесків передбачає, що на персональні пенсійні рахунки буде відраховуватися від 2% від заробітної плати, поступово підвищуючи цю ставку до 7%. При цьому буде здійснений перерозподіл цих внесків між працівником та роботодавцем. Відповідно, у перспективі відрахування навіть у незначному обсязі можуть забезпечити достойний дохід при досягненні особою пенсійного віку. Проте доцільно починати накопичувати кошти у молодому віці. Зрозуміло, що ті, кому на момент упровадження буде 50 років, звичайно вже не встигнуть накопичити значні суми коштів до пенсійного віку, а ті, кому буде 55 та більше, взагалі не братимуть участі у накопичувальній пенсії. Звичайно, після того, як система працюватиме впродовж тривалого періоду, у працівників буде достатньо часу, щоб накопичити на пенсію. Але для цього потрібно, щоб пройшов певний проміжок часу [7]. Ми маємо на ці параметри зауваження, оскільки принцип складеного відсотка демонструє свій позитивний ефект при довготривалих періодах накопичення коштів. Так, особа, якій 54 роки, по факту братиме участь у системі приблизно 6–10 років. Це аж ніяк не достатньо для формування адекватного пенсійного капіталу. Вважаємо, що раніше запропонована норма віку участі в системі не старше 35 років набагато більше враховувала інтереси учасників системи.

Урядом передбачена комбінована модель функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка передбачає акумулювання внесків в уповноваженому пенсійному фонді до 31.12.2025 року. Далі учасник системи може обрати для себе будь-який авторизований недержавний пенсійний фонд, куди будуть сплачуватися внески та формуватися його пенсійні накопичення. Отже, законопроектом запропонована

децентралізована модель функціонування накопичувальної пенсійної системи після проходження періоду її становлення (перехідного періоду) – з 01.01.2026 року з можливістю для учасників системи самостійно обирати недержавний пенсійний фонд. Пенсійні накопичення учасників пенсійних фондів зберігаються від знецінення та інфляційного впливу за рахунок їх інвестування у визначені фінансові інструменти. Інвестиційні обмеження щодо інвестування пенсійних накопичень визначені відповідно до консервативної інвестиційної стратегії [6].

Також передбачено запровадження накопичувальної професійної пенсійної системи (НППС) для окремих категорій працівників віком до 35 років, які мають право на пільгове пенсійне забезпечення. Передбачається три професійні пенсійні програми. Відтак, програмою № 1 передбачено отримання пенсійних виплат після 50 років за наявності страхового стажу від 25 років. При цьому робота на шкідливих професіях (так званий список № 1) від десяти років у чоловіків і наявності страхового стажу від 20 років, з нього на роботі на шкідливих професіях від 7,5 року у жінок. Відповідно програма № 2 дає право на отримання пенсії після 55 років та наявності страхового стажу від 30 років. При цьому на роботі за списком № 2 від 12,5 року у чоловіків і наявності страхового стажу від 25 років, з нього на роботі за списками № 1 і № 2 – від десяти років у жінок. Програмою № 3 визначено право добровільно вступити до НППС на умовах, передбачених у колективних договорах і можливість отримання пенсійних виплат після 55 років.

Джерелом фінансування пенсійних виплат із солідарної системи (до повного переходу на виплати з накопичувальної професійної системи) і формування пенсійних активів у НППС будуть страхові внески роботодавців. Відтак, за програмою № 1 роботодавцям доведеться додатково до 22% ЄСВ сплатити ще 15%, у програмі № 2 – 7%, у програмі № 3 – від 3% за згоди працівника. Відповідно до законопроекту, страхові внески, які надійдуть за учасників НППС, Пенсійний фонд України спрямовуватиме до тих недержавних пенсійних фондів, які оберуть учасники [9].

Щодо переваг та недоліків від запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні, хотілось б відзначити, що у чинному законодавстві про накопичувальне пенсійне забезпечення передбачено понад сорок механізмів, спрямованих на захист пенсійних накопичень людей. Зокрема, вони охоплюють питання щодо процесу звітування накопичувальних пенсійних фондів; проведення та оприлюднення результатів щорічного аудиту діяльності фондів; визначення напрямів інвестування пенсійних активів; формування інвестиційних декларацій тощо [4]. Загалом участь у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування дозволить його учаснику формувати індивідуальні пенсійні накопичення, отримувати дохід від інвестування пенсійних активів, а також передбачена можливість успадкування пенсійних накопичень у разі смерті учасника, що є значною перевагою участі у цьому рівні.

Проте існує і ряд проблем, які зумовлюють процес гальмування впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Зокрема, при впровадженні цього рівня не передбачено (окрім НППС) додаткових відрахувань до ПФУ, а це, в свою чергу, призведе до ще менших надходжень до солідарної системи, яка перебуває на стадії т.з. «банкрутства», що призведе до ще більших дотацій з держбюджету. По-друге, в у мовах сьогодення важко спрогнозувати інвестиційний дохід, який окрім покриття рівня інфляції, повинен гарантувати ще додатковий прибуток. Відтак, за прогнозами голови Національного банку Кирила Шевченка, до кінця 2022 року інфляція в Україні може перевищити 20% через воєнні дії [2]. По-третє, це нерозвиненість фондового ринку, а саме відсутність надійних фінансових інструментів для вкладання коштів. Лише за умови, що держава врахує всі

ці моменти, другий рівень пенсійної системи дасть позитивний очікуваний соціально-економічний ефект.

Висновки. За умови належної побудови, управління та регулювання, обов'язкова накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з індивідуальними пенсійними рахунками (2-й рівень) може сприяти вирішенню довготермінових демографічних проблем і підвищити адекватність пенсійного доходу, що є нагальною потребою українського суспільства. Однак для впровадження даного рівня в країні мають бути відповідні сприятливі економічні передумови та чіткий розроблений надійний механізм функціонування інституцій, що будуть залучені до реалізації накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

На нашу думку, Україна потребує диверсифікованої, багаторівневої пенсійної системи, що дозволить сформувати гідний рівень пенсійних виплат громадянам. Однак держава має створювати умови для продовження трудової діяльності, стимулювати індивідуальні заощадження, сприяти створенню надійних механізмів захисту пенсійних активів та забезпечувати довіру населення до інституцій, що здійснюють реформування пенсійної системи.

Важливим фактом при цьому є те, що обов'язкова накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування стимулює до економічної відповідальності громадян за рівень особистого матеріального добробуту після виходу на пенсію.

Отже, задля покращення рівня та якості життя наших пенсіонерів, необхідно здійснювати реформування солідарної системи, впроваджувати накопичувальну складову, активно здійснювати розвиток системи добровільного пенсійного забезпечення.

Conclusions. Thus, provided proper construction, management and regulation, a mandatory funded system of compulsory state pension insurance with individual pension accounts (level 2) can help solve long-term demographic problems and increase the adequacy of pension income, which is an urgent need of Ukrainian society. However, in order to implement this level in the country, there must be appropriate favorable economic preconditions and a clear and reliable mechanism for the functioning of institutions that will be involved in the implementation of the accumulative system of compulsory state pension insurance.

In our opinion, Ukraine needs a diversified, multi-level pension system, which will allow to form a decent level of pension payments to citizens. However, the state must create conditions for continued employment, stimulate individual savings, promote the creation of reliable mechanisms for the protection of pension assets and ensure public confidence in institutions that reform the pension system.

Importantly, the mandatory funded system of compulsory state pension insurance encourages economic responsibility for the level of personal well-being after retirement.

Therefore, in order to improve the level and quality of life of our pensioners, it is necessary to reform the solidarity system, introduce the accumulative component, and actively develop the system of voluntary pension provision.

Список використаної літератури

1. Дефіцит пенсійного фонду за 2021 рік – 9,1 млрд грн. URL: <https://finbalance.com.ua/news/defitsit-pensijnoho-fondu-za-2021-rik---91-mlrd-hrn>.
2. Інфляція у квітні прискорилась до 16,4% – Нацбанк (2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3480834-inflacia-u-kvitni-priskorilasa-do-164-nacbank.html>.
3. Майбутнє пенсійної системи України: адекватність, охоплення та стійкість (2019) / Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_735156.pdf.

4. Міністерка соціальної політики Марина Лазебна: про пенсійну реформу і запровадження накопичувальної системи (2021). URL <https://www.msp.gov.ua/news/20328.html>.
5. НКЦПФР інформує про результати системи недержавного пенсійного забезпечення на кінець другого кварталу 2021 року. (2021). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nkcpfr-informuye-pro-rezultati-sistemi-nederzhavnogo-pensijnogo-zabezpechennya-na-kinec-drugogo-kvartalu-2021-roku>.
6. Обов'язкову накопичувальну пенсійну систему можуть запровадити з 2023 року: проект доопрацювали. (2021). URL: https://biz.ligazakon.net/news/207755_obovyazkovu-nakopichivalnu-pensynu-sistemu-mozhut-zaprovaditi-z-2023-roku-proekt-doopratsyuvati.
7. Пенсійне забезпечення у 2022 році, або як збільшити розмір майбутньої пенсії.(2022). URL: <https://taslife.com.ua/blog/pensijne-zabezpechennya-u-2022-roczy-abo-yak-zbilshyty-rozmir-majbutnoyi-pensiyi>.
8. У 2022 році українські пенсіонери будуть біднішими, ніж у 2021 році – ексміністр. URL:<https://www.slovoidilo.ua/2021/12/12/novyna/suspilstvo/2022-roczy-ukrayinski-pensionery-budut-bidnishymy-nizh-2021-roczy-eksministr>.
9. Уряд пропонує запустити накопичувальну професійну пенсійну систему(2020). URL: <https://smida.gov.ua/news/allnews/uradproponuezapustitinakopichivalnuprofesijnupensijnusistem>

References

1. Defitsyt pensiinoho fondu za 2021 rik – 9,1 mlrd hrn. URL: <https://finbalance.com.ua/news/defitsit-pensiinoho-fondu-za-2021-rik---91-mlrd-hrn>.
2. Inflitsiia u kvitni pryskorylas do 16,4% – Natsbank (2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3480834-inflacia-u-kvitni-priskorilasa-do-164-nacbank.html>.
3. Maibutnie pensiinoi systemy Ukrainy: adekvatnist, okhoplennia ta stiikist (2019). Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi; Hrupa tekhnichnoi pidtrymky z pytan hidnoi pratsi ta Biuro MOP dlia krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_735156.pdf.
4. Ministerka sotsialnoi polityky Maryna Lazebna: pro pensiinu reformu i zaprovadzhennia nakopychivalnoi systemy (2021). URL <https://www.msp.gov.ua/news/20328.html>.
5. NKTsPFR informuie pro rezultaty systemy nederzhavnogo pensiinoho zabezpechennia na kinets druhoho kvartalu 2021 roku. (2021). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nkcpfr-informuye-pro-rezultati-sistemi-nederzhavnogo-pensijnogo-zabezpechennya-na-kinec-drugogo-kvartalu-2021-roku>.
6. Oboviazkovu nakopychivalnu pensiinu systemu mozhut zaprovadyty z 2023 roku: proekt doopratsiuvaly. (2021). URL: https://biz.ligazakon.net/news/207755_obovyazkovu-nakopichivalnu-pensynu-sistemu-mozhut-zaprovaditi-z-2023-roku-proekt-doopratsyuvati.
7. Pensiine zabezpechennia u 2022 rotsi, abo yak zbilshyty rozmir maibutnoi pensii.(2022). URL: <https://taslife.com.ua/blog/pensijne-zabezpechennya-u-2022-roczy-abo-yak-zbilshyty-rozmir-majbutnoyi-pensiyi>.
8. U 2022 rotsi ukrainski pensionery budut bidnishymy, nizh u 2021 rotsi – eksministr. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/12/novyna/suspilstvo/2022-roczy-ukrayinski-pensionery-budut-bidnishymy-nizh-2021-roczy-eksministr>.
9. Uriad proponuie zapustyty nakopychivalnu profesiinu pensiinu systemu.(2020). URL: <https://smida.gov.ua/news/allnews/uradproponuezapustitinakopichivalnuprofesijnupensijnusistem>.